
Rickul/Nuckö Hembygdsförenings Medlemsblad

Nr 3 September 2002 Årgång 10

Pensionärer från Nuckö på Stockholmsbesök. Bilden är tagen på Stadshusets trappa.

Foto: Manfred Hamberg

Rickul/Nuckö Hembygdsförening

Adress Rickul/Nuckö Hembygdsförening
c/o Brita Wiberg, Viktoriavägen 39,
125 34 ÄLV SJÖ

Postgiro 55 68 81 - 1

E-post hembygdsforeningen@home.se

Webbplats <http://hem.passagen.se/rnhem>

Ansvarig utgivare Göte Brunberg.

Redaktion Informationskommittén (Göte Brunberg, Inger Nemeth och Eva Heyman).

Tryckt av BG butiken, Stockholm.

Medlemsavgift Ordinarie medlem och stödmedlem 150:-, ungdomsmedlem (t.o.m. 25 år) 50:-.

Annonspriser 1/1 sida 1200:-, 1/2 sida 700:-, 1/4 sida 400:-, 1/8 sida 250:-.

Nästa manusstopp 2002-11-10.

Styrelse

Ordförande

Sven G Frejman (Pasklep), Landstormsvägen 18B, 762 51 Rimbo, tfn/fax 0175-713 65, e-post sveng@home.se

Sekreterare

Brita Wiberg (Ölbäck), Viktoriavägen 39, 125 34 Älvsjö, tfn 08-99 32 26, e-post b.wiberg@swipnet.se

Kassör

Gundel Stenberg (Ölbäck), Helsingörsgatan 18, 1tr, 164 44 Kista, tfn 08-752 60 22, e-post gundel.stenberg@bredband.net

Övriga ordinarie ledamöter

Sture Koinberg (Roslep), Odelbergsvägen 74, 122 37 Enskede, tfn 08-659 69 81, e-post sture.koinberg@koinberg.se

Bertil Nyman (Gutanäs), Blockvägen 5, 175 40 Järfälla, tfn/fax 08-580 370 49.

Anders Peedu (Enby), Krassevägen 3, 169 33 Solna, tfn 08-27 03 06, e-post anders.peedu@telia.com

Anne Schönberg (Spithamn), Inteckningsv. 50, 129 31 Hägersten, tfn 08-744 24 54, e-post anne.schonberg@jm.se

Föreningens ändamål

(citat ur stadgarna paragraf 2)

"Föreningen skall värna om och levandegöra det estlandssvenska kulturarvet från Estland och Sverige, både i bevarandet av historien, nuet och utvecklingen framåt, genom att

- främja kulturella, konstnärliga, musikaliska och litterära intressen såväl i Estland som i Sverige.
- vara kontaktorgan för Rickul/Nucköborna i Sverige, samt informationsorgan i Sverige och Estland.
- i möjligaste mån försöka behålla och vårda den gamla hantverkstraditionen och bebyggelsen i vår egen svenskort.
- vara behjälplig vid reseevenemang till vår hembygd.
- bibringa våra yngsta och ungdomar de traditioner vi själva mottagit och bevarat, samt idka annan härmed förenlig verksamhet."

Innehåll

Ordföranden har ordet	3
Till minne av Ingvar Schönberg	3
Rosleps kapell	4
Nuckö kommuns översiktsplan	4
Skogsföreningens årsmöte	5
Historiska byskyltar	5
Släktresa till Paj Sipsa	6
En träff på Ölbäckstranden	7
Insändare	7
Överflyttningen av estlandsvenskarna	8
En emigrantberättelse	12
100-åring i USA	14
Information från SOV	15
Tandläkare och optiker i Tallinn	16
Notiser från Estland och Nuckö kommun	16
Pensionärsresan	16
Byombudsträff	16

Ordföranden har ordet

Sven G Frejman

Så har det åter varit sommar, och många av oss har besökt vår gamla hembygd under kortare eller längre perioder. Det är samma sak varje år. När det börjar knoppas ute i naturen, så vill man gärna göra en resa till Estland och se och känna hur det är där. Visst är det härligt att vakna till de kända fågelsångerna, och solen lyser över min gamla gårdstomt, där man är uppvuxen. Men sommarljuset avslöjar också obarmhärtigt alla skavanker.

Själv har jag varit i Estland i två omgångar. Första gången i slutet av maj tillsammans med min bror, då vi skulle lyfta huset, få elektricitet in dragen och rensa gränserna. Även om huset bara är 24 kvm, så är det omständligt och tidsödande att få upp det en bit. Någon skogsvård hann vi inte med denna gång, utan det får vi ta nästa vår. Skall man arbeta i skogen bör det ske under en kallare årstid, när inte myggen har anlant.

Den andra turen till Estland var i mitten på juli och då tillsammans med min fru Marianne. Hon är rikssvenska och har varit med mig många gånger till Estland. Trots att hon har det svårt med språket, så har hon etablerat bra kontakt med grannarna. Det går att kombinera norrländska och nuckösvenska när inget annat står till buds.

En regnig tid, följd av varmare väder, tycks ha varit gynnsamt för myggen. Jag har aldrig någonsin varit så utsatt för dessa plågoandar, även om jag jämför med norrlandsmygg. Vår vision var att också under denna vistelse göra en del nytta, t.ex. måla huset, olja bron m.m. Men när det är 30° varmt och fullt med mygg ute blev det för påfrestande med kroppsarbete, så vi gjorde som alla andra - vi åkte till stranden vid Rosta.

Efter de drygt 10 år som gått sedan Estland blev fritt känner vi oss nu hemma igen i vår gamla bygd. Många har byggt fina stugor och installerat nya hushållsmaskiner och möblerat. Vi vistas bara där en liten del av året och detta utnyttjas tyvärr av inbrottstjuvar. Egentligen borde vi möblera med sådant som inte lockar till inbrott eftersom tjuvarna inte går att utestänga. Det är tillfället och föremålet som gör tjuven.

I förra numret i Medlemsbladet presenterades en framtidsplan för Nuckö kommun. När Marika Meister och Ülo Kalm gästade oss i april hade vi en genomgång om detta med byombuden. Enligt denna plan kommer våra områden att beröras en hel del, bl.a. när det gäller "allmänna badstränder". En stor eloge till Ülo Kalm och andra i Nuckö kommun som strävar framåt.

Ülo Kalm har till styrelsen överlämnat kvarvarande lagfarter på återlämnad mark i Estland. Om Du saknar

Din lagfart, så var vänlig och kontakta mig eller Bertil Nyman.

Som framgår av en artikel i detta blad har Nuckö kommun beslutat återuppbygga Rosleps kapell. I samband med detta har man begärt att de insamlade pengar som förvaltas av föreningen skall överföras till kommunen. Styrelsens ståndpunkt i frågan redovisas i en artikel av Sture Koinberg.

Det är med glädje jag kan rapportera att den sedan länge planerade Stockholmsresan för Nucköpensionärerna nu har genomförts. Ett tack till alla bidragsgivare! Utan er generositet hade inte denna mycket uppskattade resa blivit av.

Humanitär hjälp har lämnats till 74 personer i Nuckö kommun med 200 EEK per person, ett stipendium à 1 200 EEK samt två premier à 600 EEK har tilldelats elever i Birkas. En grästrimmer à 5 000 EEK har inköpts till Rosleps kyrkogård. Dessutom har 1 000 EEK betalats till kyrkoherde Leevi Reinaru för en artikel om religionen och kyrkan under sovjettiden.

Den sköna sommaren, som jag hoppas alla har haft, går snart mot sitt slut och den mörka årstiden börjar nalkas.

Väl mött i höstens arbete!

Till minne av Ingvar Schönberg

Sven G Frejman

Ingvar Schönberg

Den 16 juli avled Ingvar Schönberg hastigt och oväntat. Ingvar var med när hembygdsföreningen bildades och valdes 1992 in som ledamot i styrelsen. I sitt yrkesverksamma liv var Ingvar ekonom och var därför särskilt lämpad att sköta om föreningens ekonomi. Han var Hembygdsföreningens kassör under åren 1992-2002 och skötte på ett mycket föredömligt sätt föreningens ekonomi.

Ingvar var född i Enby 1932 och avgick så sent som vid årsmötet i år. Han ville, som han sade, få mera tid över till annat. Det är beklagligt att denna tid blev så kort. Jag vet att han hade många projekt på gång, bl. a. i Estland.

Även när Ingvar hade avgått som styrelseledamot så höll han kontakt med oss regelbundet. Vi pratades ofta vid, senast två veckor före hans bortgång.

Ingvar var en utåtriktad, gladlynt och trevlig person. Han var pliktrogen och kunnig.

Vi saknar Ingvar och tackar honom för det stora arbete han har bistått föreningen med.

Kommunfullmäktige i Nuckö kommun, som är ägare till Rosleps kapellruin och kapellkyrkogård, har den 14 maj 2002 beslutat att kapellet skall återuppbyggas. Från kommunen har vi fått följande beskrivning av projektet.

Rosleps kapell i Estland - en projektbeskrivning

MÅL

Målet är att i det gamla, 700-åriga, estlandssvenska Rickulområdet återskapa ett religiöst och kulturellt centrum som både är till glädje för den nutida och framtida bygden och som bevarar den estlandssvenska traditionen.

Projektet skall startas år 2002.

OMFATTNING

Det totala projektet omfattar

- Återuppbyggnad av Rosleps kapell.
- Ombyggnad av äldre bostadshus nära kapellet till samlingslokaler m. m.
- Vård av kyrkogårdens gamla estlandssvenska och balttyska gravar, samt fortsatt utveckling av kyrkogårdens moderna estniska del på ett sådant sätt att det avspeglar bygdens historia.

LEDNING

Projektet leds av Noarootsi vald/Nuckö kommun. En arbetsgrupp har bildats. Den består av

- Ülo Kalm, kommunstyrelsens ordförande och ordförande i den gemensamma arbetsgruppen.
- Endel Pelapson, kommunfullmäktiges ordförande.
- Tiiu Tulvik, kyrkorådets ordförande i Nuckö Sankta Katarina församling.
- Inna Öövel, sekreterare i Nuckö Sankta Katarina församling.
- Ivar Boman, kyrkorådets ordförande 1995-2000 i den Svenska S:t Mikael församlingen i Tallinn.
- Gurli Schönberg Fyhr, Fil. Dr. Kommunens representant för estlandssvenskarna.
- Per-Erik Fyhr, F.d. överstelöjtnant. Kommunens representant för estlandssvenskarna.

EKONOMI

Projektet är kostnadsberäknat till 8 milj. EEK (5 milj. SEK, 460 000 USD).

En insamling har startats. Insamlade medel finns på kommunens konto nr 10602003213004 i Eesti Ühispank, Karja 27, 90502, Haapsalu, Estland, med namnet "Rooslepa kabel".

Insamlingen är öppen för alla. Samtliga gåvogivare förtecknas i en gåvobok. Enskilda gåvogivare som skänkt minst 5 000 SEK och företag som skänkt minst 10 000 SEK förtecknas på en minnestavla i kapellet.

Rosleps kapell - styrelsens ståndpunkt

Sture Koinberg, styrelseledamot

Som framgår av bredvidstående artikel har Nuckö kommun beslutat att Rosleps kapell skall återuppbyggas. Det har även kommit en begäran från kommunen att Rickul/Nuckö Hembygdsförening till kommunens insamlingskonto skall överföra de pengar, f.n. ca 52 100 SEK, som under årens lopp har samlats in för Rosleps kapell och som förvaltas av föreningen.

I Hembygdsföreningens styrelse ställer vi oss helt neutrala till frågan om kapellet skall återuppbyggas eller ej. Däremot anser vi det vara ytterst viktigt att kapellruinen konserveras för att förhindra ytterligare sönderfall av murarna. Kommunen har låtit en firma, som är specialiserad på denna typ av arbeten, göra en arbetsbeskrivning och en kostnads kalkyl för en grundlig och fackmannamässig konservering. Firman uppskattar kostnaden till ca 110 000 SEK.

Styrelsen har fattat följande beslut:

- 4 300 SEK, som har skänkts av tre personer som uttryckligen har förklarat att deras pengar skall gå till återuppbyggnad av kapellet, överförs omedelbart till kommunens konto.
- Resterande medel, ca 47 800 SEK, förvaltas av hembygdsföreningen tills hela finansieringsfrågan för konservering av murarna har lösts. I dag fattas ca 60 000 SEK för att konserveringsarbetet skall kunna genomföras. När finansieringen av konserveringsarbetet är klar, anbud antagits av kommunen och kontrakt skrivits mellan byggföretaget och kommunen, utbetalas de insamlade medlen till kommunen.
- Föreningens insamling för Rosleps kapell upphör. De som i fortsättningen vill skänka pengar till återuppbyggnaden hänvisas till kommunens insamling.

Nuckö kommuns översiktsplan

Göte Brunberg

Arbetet med uppgörandet av den i förra numret av Medlemsbladet beskrivna översiktsplanen för Nuckö kommun fortskrider, med målsättningen att den skall bli klar under året.

Kommunen har preciserat byggnadsförbudet i skogen från Derhamn söderut: gränsen 300 m från stranden gäller endast riksskogen. För privat mark gäller den vanliga gränsen 100 m från stranden.

Hembygdsföreningen har av kommunen utsetts till remissinstans. Har ni några synpunkter på översiktsplanen, meddela då detta (brevledes eller med e-post) till Brita Wiberg senast den 15 oktober.

Skogsföreningens årsmöte och lite om verksamheten

Bo Stenholm

Under vintern och våren 2002 har gallring och avverkning påbörjats inom Nuckö kommun. Föreningen har nu ett 20-tal medlemmar från detta område. Totalt har föreningen ca 90 medlemmar.

För att markera att föreningen är verksam inom hela det gamla estlandssvenska området med Ormsö, Nuckö och Rickul som "kärnområden" höll vi för första gången vårt årsmöte i Hapsal. Som möteslokal hade vi valt Wiedemanngymnasiet, där det estlandssvenska gymnasiet tidigare var inrymt. Genom skolans mycket älskvärda och tillmötesgående rektor Leini Vahtras hade vi fått låna den stora salen. Några av mötesdeltagarna hade själva varit elever i skolan och jag kunde inte låta bli att tänka på min far som hade varit lärare i dessa lokaler de två sista åren.

I årsmötet deltog 47 personer. Ants Varblane berättade att 3 296 m³ hade avverkat på Ormsö och 1 440 m³ i Nuckö. Köpare av produktionen från Ormsö är vår tidigare kund OÜ HM Puidukaubandus i Kärdla på Dagö. I Nuckö är vår kund huvudsakligen Vantaq i Pärnu.

Till mötet hade Ellen Järv fyllt i uppgifter om avverkad kvantitet till de olika skogsägarna, men det ekonomiska utfallet för varje medlem var inte riktigt klart ännu.

Föreningen har haft brutet räkenskapsår, 30/6 - 1/7. Vi har dock funnit att det är omöjligt att få fram ett färdigt bokslut under juli så att det kan presenteras årsmötet den sista veckan i juli. Vi beslutade därför att förlänga innevarande räkenskapsår till den 31/12 och börja med kalenderår, dvs. 1/1 - 31/12, fr.o.m. 2003. Styrelsen har också beslutat att bokföringsbyrån Bilans i Hapsal ska ta över ansvaret för bokföringen fr.o.m. 2003.

På mötet gick Lars Alexandersson igenom en studie över föreningens verksamhet som han sammanställt. Den beskriver verksamhetsprocessen samt ger förslag till en lämplig organisation och arbetsfördelning. Mötet beslöt också att en styrelseordförande skulle utses som är formellt sammankallande av styrelsen och som mer representerar medlemmarna. Till styrelseordföranden rapporterar föreningens operative chef som ansvarar för den praktiska verksamheten.

Mötet valde Ants Varblane som operativ chef och tillika styrelsemedlem. Som styrelseordförande valdes undertecknad. Dessutom valdes som styrelseledamöter Ülo Kalm, Jan Persson och Jonne Berggren. Som styrelsesuppleanter valdes Sven Söderblom, Kent Mihlberg, Bertil Westerman och Ellen Järv och som revisorer Lars Alexandersson och Axel Friberg. Till valberedningen valdes Axel Friberg, Rolf Gillvik och Bengt Lindström.

Mötet beslutade också att årsmötena även i fortsättningen skall hållas i Hapsal. Således bestämde vi att nästa årsmöte skall äga rum i Hapsal lördagen den 26 juli 2003 samt att vi skall ha ett medlemsmöte i mars i Stockholm.

Det fullständiga årsmötesprotokollet finns att läsa på vår hemsida <http://w1.864.telia.com/~u86413309> under "Nyheter".

Vi vill gärna ha fler medlemmar! På hemsidan finns en anmälningsblankett under "Anmälan" som går att trycka ut, eller kontakta mig direkt: Bo Stenholm, Skarpnäcks Allé 9, 128 35 Skarpnäck
Tfn/fax: 08-605 90 94, mobil: 070-288 04 85
E-post: bo.g.stenholm@telia.com

"Historiska" byskyltar

Göte Brunberg

Under sovjettiden upphörde många byar inom Rickul/Nucköområdet officiellt att existera. För de kvarvarande byarna avskaffades de svenska namnen.

De fortfarande existerande byarna fick den 1 januari 1999 tillbaka sina svenska parallellnamn. Dessutom återupplivades en del byar. Tvåspråkiga vägs skyltar har satts upp i kommunen. Detta betalades genom Hembygdsföreningens insamling för detta ändamål. Det sägs (och det är säkert sant) att Nuckö är den bäst vägs skyltade kommunen i Estland.

För de byar som inte har återupplivats saknas idag skyltar och vägvisare. Det är angeläget att sådana kommer upp för att nyare generationer skall hitta till byarna och för att de nuvarande invånarna skall uppmärksammas på att de bor på historisk mark. Hembygdsföreningen har därför beslutat att bekosta uppsättningen av sådana "historiska" skyltar och vägvisare med medel från insamlingen "Byskyltar i f.d. byar".

Enligt förslag från Ingvald Luks skall följande skyltar och vägvisare placeras ut för byarna i Rickulområdet:

- Byskyltar med texterna **Lucksby/Luksi, Norrby/Norrbi, Rickul by/Riguldi küla, Haversved/Haversvi** och **Paj/Põia** placeras vid riksvägen ungefär mitt i byarna.
- Vägvisare med texterna **Söderby/Söderbi** och **Rosta by/Roosta küla** placeras vid riksvägen vid vägskaften till byarna.

I Nucköområdet skall byskyltar med texterna **Kolanäs/Kulani** och **Bysholm/Vööla** placeras på lämplig plats.

Skyltarna kommer att få vit text på brun bakgrund. Det svenska bynamnet kommer att stå överst.

Vägvisare till Vanaküla/Gambyn saknas idag vid infartsvägen från Rickul-Növavägen. Kommunen skall försöka få vägverket i Läänemaa att sätta upp en vägvisare.

Släktresa till Paj Sipsa

Harald Westerman

Min fru Ingegerd och jag har ofta talat om att ta med barn och barnbarn till mitt hemland, detta för att visa mitt barndomshem Sipsa i Paj "bien" och väcka intresset för svenskbygden så att den inte glöms bort. I år blev det av. Resa och tre stugor bokades redan i februari för sammanlagt 18 personer och på kvällen den 21 juli anlände vi till Rosta stugby, ett stenkast från mitt hem. Vi hade en underbar vecka och på avresedagen lämnade jag hemmet med en tår på kinden och en önskan om snart återseende.

Min dotter Maria och min dotterdotter Susanne, som båda var där för första gången, beskriver här sina intryck från resan.

En resa tillbaka i tiden

Maria Westerman, 37 år

Jag är uppväxt med berättelser och historier från Paj i Estland. Jag har alltid varit lite stolt över att ha hälften av mina rötter därifrån. Min pappa Harald har alltid haft en längtan till sitt hemland, så mycket har förtäljts under årens lopp.

Jag har blandat ihop mycket, men under denna resa föll många bitar på plats. Jag har förstått att det var fattigt i Estland efter kriget. Man skulle bygga upp ett sönderbombat land, både i psyket och markmässigt, men jag trodde ändå att det såg ut ungefär som här i Sverige.

Det är en resa över Östersjön på bara 9 timmar, men när jag kom dit fick jag en mindre chock. Grå, slitna hus, tomma och halvfärdiga med gardiner för fönstren. Två kor sågs här och där i en hage. Där ute i "bushen", där vi var, levde dom som vi gjorde för 40 år sedan. Det går väl framåt, men sakta.

Det var underbart vid stranden - oförstörd sandstrand flera timmars vandring åt båda håll och nästan inga människor! När man drog fötterna i sanden så skrek det. "Rysstornet" på Sipsstranden förstör idyllen, men samtidigt är det en välbesökt plats. Det är svårt att föreställa sig hur det förr såg ut vid Sipstomten och vid sanddynerna. Förut kunde man se ända ned till havet, men eftersom ryssarna planterat skog var det träd överallt.

Och jag lider med församlingen som inte har råd att bygga upp kapellet igen. Nu får dom ha alla ceremonier i gamla bårhuset som är ca 25 m² stort. Det finns massor av gravar som fortfarande är omärkta, ingen vet vem som vilar där. Pappas brors grav är inte hittad. Han var bara fyra år gammal när han dog. Hur kan människor vara så grymma som ryssoldaterna?

Pappa visade en gårdsgård som han hoppade/flög över när en granat föll och han visade även hålet efter granaten. Hade man varit där ensam hade man aldrig kommit på tanken att det var ett granathål, för det var överväxt med mossa och sly. Det var intressant att se "tärokörda" där man brände tjära. Pappa tror att den skulle kunna gå att använda än idag.

Vi var och hälsade på min faster Rosalies skolkamrat Leida Adelman. När vid kom 18 stycken sa hon: "Nu kommer hela Sverige." Trots att hon sett och hört

så mycket hemskt var hon pigg och glad och väldigt trevlig.

Det som barnen, och allra mest min styvson Marcus, var intresserade av, var krigstiden och vad som hände då. Min fästman Stefan Wallén är också intresserad av Estland och ställde många frågor till Pappa, vilket känns väldigt bra.

Det kändes otroligt kul att få uppfylla en del av Pappas dröm – att alla barn och barnbarn åkte till Estland samtidigt. När vi kom hem till Sipsgården så tappade Pappa rikssvenskan. Det var rätt komiskt.

Resan var värd varenda krona och lite till och det dröjer nog inte så länge tills vi är där igen. Vem vet, då har vi kanske material med för att bygga en egen stuga.

Rast vid "rysstornet" på Sipsstranden

Foto: Jannica Moberg

Estlandsresan

Susanne Westerman, 12 år

Det tog sin tid att packa för 5 dagar, men vi kommer i alla fall iväg. Jag lyssnar på musik och tänker och undrar just hur det ser ut i Estland. Efter någon timmes bilfärd till Kapellskär så kom vi snart ombord på m/s Baltic Kristina som skall gå till Paldiski i Estland.

När vi var framme var det mörkt ute och då var det bara att åka till Rosta camping. På vägen dit så såg vi hus som var jättetrasiga och min morfar berättade om vad det var för byggnader. Dom flesta var kolchoser, vilket är som en jordbruksfabrik med flera ägare. När vi kom fram till Rosta gick vi ner till stranden och badade fötter och knän. Sedan gick vi hem till våra stugor och sov sött.

Nästa dag var vi upp till min morfars tomt. Han berättade en massa intressanta historier om sin barndom. Efter en lärorik vandring kom vi till det bästa, bada! Det var skönt.

Nästa morgon åkte vi till Derhamn och köpte fisk. Sedan åkte vi till Rosleps kyrkogård. Det var hemskt att se det sönderfallna kapellet. Det enda Morfar tyckte ryssarna gjorde bra var att bygga vägar.

Dagen därpå gick vi upp till Sånbacka för att räkna träd. Det är några kullar mellan Rosta och Sipsgården.

Under tiden vi var i Estland träffade vi en massa trevliga människor. Det var hemskt att se alla tomma hus. När Morfar berättade om Sipsgården så tänkte jag att morfars familj måste ha varit rika eftersom dom hade en radio, men jag tycker synd om honom ändå. Man kunde inte föreställa sig hus där det nu var nässlor eller föreställa sig en bastu där det nu var träd, men skogen var helt underbar om man tog bort bromsarna.

Hemresan gick betydligt fortare fast den tog längre tid. Det var lite guppigt i början, men sen somnade jag och sov som en stock.

En träff på Ölbäckstranden

Birgit Brunberg, Ölbäck Larsos

Innan jag for till Estland i början av juli fick jag en idé att försöka samla så många som möjligt av dem som då var där till en träff på Ölbäckstranden. Jag ringde några som i sin tur meddelade andra osv. Den andra lördagen i juli, mitt på dagen, träffades vi på stranden nedanför Kolsve. Det var ett strålande väder och en väldigt rolig träff. Det kom 33 personer som pratade, skrattade, lekte och grillade. Medhavd matsäck åts.

Grillgrop gjorde vi i sanden med stanniolpapper under. Grillpinnar tillverkades av naturen, det var perfekt.

Det bestämdes att vi skall upprepa det här nästa år, samma dag och på samma plats. Låt oss göra det! Alla som är där då, kom till Ölbäckstranden och ha en trevlig dag tillsammans.

Den här gången lånade vi en kratta för att göra vår strand fin. Ta gärna med en nästa år!

"Aaah .... perfekt!" Birgit provsmakar

Insändare

Agnes Callenmark

Jag har en del synpunkter angående innehållet i sista Medlemsbladet.

Jag skulle ha velat se fler bilder från kungaparets besök på Aibolands museum. I artikeln stod heller inget om Vippaldamernas framträdande och Elna Siimberg när hon talade om Vippaldräkten.

Ännu sämre var att vi ingenting fick läsa om kungaparets besök vid återinvigningen av S:t Mikaelsskyrkan i Tallinn (förutom vad som stod i SOV:s spalt). Denna händelse med återlämning av kyrksilvret har ju uppmärksammats i svensk press och många av våra medlemmar hade säkert uppskattat ett reportage därifrån. I Kustbon fanns händelsen rapporterad, men hur många av våra medlemmar har Kustbon? Jag tror inte att särskilt många av den generation som är född här i Sverige har den, dessutom har Kustbon blivit väldigt dyr.

Vid föreningens årsmöte och 10-årsjubileum hade vi inbjudna gäster från Estland, Ülo Kalm och Marika Meister. Ülo höll ett mycket fint tal till föreningens jubileum och det hade varit roligt att fått se en bild av gästerna. Skulle vi inte vid ett 10-årsjubileum kunnat kosta på tidningen lite fler bilder?

Dessutom hölls ett byombudsmöte med Ülo Kalm och Marika Meister dagen innan årsmötet. Var fanns rapporteringen från det? Vi borde ha en rapportering i Medlemsbladet från varje byombudsmöte då det på dessa möten ges information som berör alla våra medlemmar. Även om det egentligen är byombuden som skall sprida informationen som ges där så sker inte detta, det vet vi alla.

Detta skall inte tas som kritik till tidningsredaktionen. Ni gör ett jättebra arbete och Medlemsbladet har hela tiden utvecklats till det bättre. Men vid större händelser som beskrivs ovan vill vi medlemmar ha bättre bevakning.

Redaktionens svar:

Vi har inte några möjligheter att själva bevaka olika evenemang i Estland och rapportera därifrån, utan måste hoppas på bidrag från personer som av olika orsaker bevistar evenemangen. Vi måste också göra en prioritering, så att vi i första hand skriver om vad som sker i Rickul/Nucköområdet och dess närhet. Detta som bakgrund till varför vi inte hade någon artikel om invigningen av S:t Mikaelsskyrkan i Tallinn.

Vi vädjar till våra medlemmar att hjälpa oss genom att ställa upp som rapportörer och även i övrigt lämna bidrag till Medlemsbladet. Om Du har något som Du tror skulle vara intressant för andra att läsa, ta då kontakt med oss. Dra Dig inte för att göra det därför att Du tycker att "det här vore nog intressant men jag skriver ju så dåligt". Vi på redaktionen tror att vi är ganska bra på att rätta till sådant!

Överflyttningen av estlandssvenskarna till Sverige

Uppsats av Carl Göran Andræ, i sammanfattning av Göte Brunberg

Carl Göran Andræ, professor emeritus i historia vid Uppsala universitet, har i Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 2001 skrivit en uppsats "Hur estlandssvenskarna kom till Sverige under andra världskriget". I uppsatsen har Andræ koncentrerat sig på de svenska kontakterna med de tyska myndigheterna och organisationen av själva överfarten. Han har, i kraft av sin position inom forskarvärlden, fått tillgång till fortfarande hemligstämplat arkivmaterial från den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten, från säkerhetspolisen och från utrikesdepartementet. Därmed har han kunnat belysa förut okända delar av händelseförloppet. Det visar sig att aktionen inte skedde på lokalt initiativ i Estland bakom ryggen på de högsta instanserna i Berlin. Den ingick tvärtom i det politiska maktspillet på hög nivå och styrdes av i första hand SS.

Överflyttningen av Rågöborna

Genom en överenskommelse mellan sovjetregeringen och den estniska regeringen den 15 maj 1940 ställdes bl.a. Rågöarna till sovjetförsvarets disposition. Öarna måste evakueras och invånarna begärde då att få resa till Sverige. Den 1 augusti 1940 fattade den svenska regeringen ett principbeslut att ta emot evakuerade svenskspråkiga personer med perspektivet att detta skulle kunna komma att omfatta hela den estlands-svenska befolkningen. Efter underhandlingar med sovjetmyndigheterna kunde 110 Rågöbor i oktober 1940 flytta till Sverige.

För att ta hand om de nyanlända tillsatte regeringen "Kommittén för Rågö-svenskarna". I denna ingick en rad personer med höga befattningar, vilket garanterade en snabb och effektiv samverkan mellan olika myndigheter. Arbetet leddes i praktiken av ett utskott i vilket ingick bl.a. riksantikvarie Sigurd Curman (som senare blev ordförande i kommittén) och Gerhard Hafström som sekreterare.

Sigurd Curman

Gerhard Hafström

Överflyttningen av Rågöborna var den enda framgång som svenska UD kunde inhösta under sina förhandlingar i Moskva. Ett flertal petitioner i ärendet överlämnades från 1940 och framåt. Inte mindre än 5 500 personer ansökte om utresevisum via den svenska beskickningen i Moskva. Petitionerna möttes med undanflykter och till sist med rent avslag.

Estland ockuperas av Tyskland

I juni 1941 gick den tyska armén på bred front till angrepp mot Sovjet. Redan den 1 juli hade den nått fram till Estland och i början av oktober var hela landet erövrat.

Det högsta ansvaret för styrningen av de erövrade områdena i öst låg naturligtvis hos utrikesdepartementet, *Auswärtiges Amt*, under Joachim von Ribbentrop. Förvaltningen av de erövrade områdena i öster låg hos en ny myndighet, *Ostministerium*, under en av Hitlers närmaste män, Alfred Rosenberg. Områdena strax bakom fronten låg kvar hos den högsta militära ledningen, *Oberkommando der Wehrmacht*, och särskilt dess avdelning för säkerhets- och underrättelsetjänst, *Abwehr*, under amiral Wilhelm Canaris var betydelsefull. Vid sidan av dessa myndigheter fanns slutligen *Schutzstaffeln* eller SS under ledning av Reichsführer Heinrich Himmler. De ursprungliga SS-trupperna, som bl.a. ansvarade för koncentrationslägren och judeutrotningen, kompletterades 1940 med en militär gren, *Waffen-SS*, till vilken rekryterades frivilliga, även av annan nationalitet.

I Estland hade generalkommissarien Karl Sigismund Litzmann ansvaret för den civila förvaltningen. Den avgörande makten utövades dock av SS och av säkerhetstjänsten SD.

Gränsen mellan de olika myndigheternas befogenheter var oklar, vilket bäddade för intrigspel, både i Berlin och i de ockuperade områdena.

Operation Mothander

Carl Mothander

I och med den tyska ockupationen av Estland hade frågan om estlands-svenskarna hamnat i ett nytt läge. In på scenen trädde nu en säregen personlighet som under en tid skulle sätta sin prägel på mycket av den svenska politiken gentemot Estland.

Carl Mothander var svensk journalist. Han hade som frivillig deltagit i det estniska frihetskriget, och försökte 1919 att organisera en "svensk brigad". Den fick endast några få frivilliga men han erhöll av esterna titeln "major", en titel som han sedan behöll. Han gifte sig med en tysk-baltisk adelsdam och bosatte sig i Estland, men flyttade vid den ryska ockupationen 1940 tillbaka till Sverige.

Under sin tid i Estland hade han kommit att intressera sig för estlandssvenskarna och blev nära vän med deras ledare Hans Pöhl, och efter dennes död med hans efterträdare Nikolaus Blees.

Efter tyskarnas intåg i Estland väcktes hos Mothander tanken att starta en insamling för estlandssvenskarna. Han lyckades samla ihop en ansenlig penningssumma. Den svenska regeringen ville dock inte tillåta någon hjälpsändning utan att en officiell svensk delegation fått undersöka hjälpbehovet på ort och ställe. Detta bromsades dock i Berlin. Mothander fick då rådet att ta kontakt med en Ludwig Lienhard på *Auswärtiges Amt*. Denne lyckades genom sina kontakter i den byråkratiska hierarkin få igenom tillståndet att sända en delegation.

Delegationen, som bestod av riksdagsmannen James Dickson, Gerhard Hafström från Rågö-kommittén och Carl Mothander, besökte under januari och februari 1942 svenskbygderna. Till ansvarig reseledare hade tyskarna förordnat Lienhard. Efter det att man hade konstaterat att det fanns ett hjälpbehov kunde en ny delegation, denna gång från Svenska röda korset, i juni samma år föra över förnödenheter av diverse slag.

Peter Kleist

Vid resa till Berlin i juli 1942 fick Mothander kontakt med en doktor Peter Kleist som inom *Ostministerium* ansvarade för *Ostland*, dvs. Estland, Lettland, Litauen och Vitryssland. Han visade sig vara en stor beundrare och vän av Sverige. Kleist var medlem av partiet och av SS och be-

domdes av den svenska säkerhetstjänsten som en inflytelserik person. Han hade varit Ribbentrops nära medarbetare i Moskva 1939 när man förhandlade fram Molotov-Ribbentrop-pakten. Kleist sökte, efter de militära motgångarna i kriget mot Sovjetunionen, kontakt med *Dienststelle Ribbentrop*, en avdelning inom *Auswärtiges Amt*, som sysslade med underrättelseverksamhet. Hans uppgift blev att hålla öppen en kontaktväg till Sovjet. I denna miljö väcktes nu tanken att man skulle söka få till stånd en viss evakuering av den estlandssvenska befolkningen och att detta skulle ske i form av en insats för äldre och sjuka.

Mothander fortsatte sin resa till Estland. Via sina goda tyska förbindelser fick han en personlig inbjudan till Litzmann, som visade intresse för saken. Den för kustbevakningen ansvarige tyske amiralen Erich Bouchardi ställde sig också positiv, men en förutsättning för hans del var att den illegala flykten från kustområdena måste upphöra.

Mothander fick företa en rundresa i svenskbygden för att övertyga befolkningen om att det var nödvändigt att den illegala flykten upphörde. Till sin hjälp

fick han den tidigare herren på Rickul gods, baronen Arved Taube, som, efter att han 1940 hade fått lämna godset och resa till Tyskland, nu var inkallad i den tyska civilförvaltningen som expert på estlandssvenska förhållanden.

Mothander återvände till Stockholm med ett brev från Litzmann till den svenske utrikesministern, vari man på tysk sida gick med på överflyttning av äldre och sjuka från de svenska områdena i Estland. Den 15 januari 1943 fick Rågö-kommittén regeringens uppdrag att organisera de eventuella sjuktransporterna och sekreteraren Gerhard Hafström tog kontakt med de tyska myndigheterna. Det tyska svaret lät vänta på sig, men Lienhard var i livlig verksamhet. I början av mars 1943 överlämnade han till svenska UD en promemoria "av den hemliga natur som icke anses böra komma till övriga myndigheters kännedom". Den innehöll en plan hur man genom inofficiella kontakter med militära och civila myndigheter i Estland skulle kunna föra över kvarvarande estlandssvenskar till det gamla hemlandet. Detta ledde till att Rågö-kommittén den 8 mars 1943 kallade till ett sammanträde med företrädare för utrikesdepartementet och ett antal myndigheter och civila och militära organisationer för att på grundval av Lienhards PM utarbeta en "katastrofplan" för att rädda estlandssvenskarna.

Denna plan behövde aldrig sättas i verket. I början av maj inleddes förhandlingar mellan från svensk sida Gerhard Hafström och legationsrådet Hellstedt och från tysk sida Lienhard. Dessutom deltog Hjalmar Pöhl som ombud för estlandssvenska intressen. Med det stöd som fanns från Kleist i Berlin och Litzmann i Tallinn ingick man i Stockholm en överenskommelse. De tyska myndigheterna skulle svara för transport till finska hamnar och de svenska för transporten från Finland till Sverige. Curman hade av socialminister Gustav Möller fått fria händer vid evakueringsgenomförande.

Mothander fick kommitténs uppdrag att resa till Estland och välja ut 500 av de ca 1 500 som med (mer eller mindre trovärdiga) läkarintyg hade ansökt om utresa.

Redan den 22 maj 1943 anlände 42 estlandssvenskar med det svenska lasarettfartyget *Seagull II* till Stockholm, men sedan uppstod svårigheter på tysk sida. Förhandlingarna fortsatte emellertid i Berlin. Mothander fick vid ett sammanträde i oktober 1943 uppdraget att i Estland vidta alla nödvändiga åtgärder för transporter och att där agera på den svenska regeringens vägnar.

Man var från båda sidor ytterst angelägen om att det skulle bli så liten publicitet som möjligt om överflyttningen. Statens informationsstyrelse sände därför inför den första transporten föreskrifter till massmedia om sträng censur. Bl.a. fick det inte förekomma någon antydning om att transporten skulle kunna uppfattas som

en inledning av en total evakuering av estlandssvenskarna och att termen "sjuka och åldringar" användes som kamouflage även för andra personer.

Till transporterna användes ångfartyget Odin, som under tre resor, den 27 november och den 7 och 17 december 1943 tog över 738 personer efter de listor som Mothander gjort upp i samråd med en representant för Litzmann och en SD-man, som företrädde den estniska regeringen eller direktoratet.

Svenska UD fortsatte med förhandlingarna i Berlin. I slutet av januari 1944 överlämnade den svenska regeringen en officiell framställning till den tyska regeringen. Den 3 februari gav Rågö-kommittén Mothander en synnerligen långtgående fullmakt "att å kommitténs vägnar förhandla med vederbörande myndigheter i Estland för att ernå utresetillstånd för samtliga de estlandssvenskar som önskade överflytta till Sverige".

Operation Lienhard

I Estland hade det under tiden växt fram ett motstånd mot Carl Mothander och hans ibland något självsvåldiga sätt att sköta kontakterna med de tyska myndigheterna. I det läget valde estlandssvenskarnas företrädare, Hjalmar Pöhl, att fortsättningsvis satsa på ett samarbete med Lienhard. Troligen var det Pöhl som i sin tur påverkade Curman och Hafström att överge Mothander, som ju av Rågö-kommittén hade försetts med synnerligen långtgående befogenheter, till förmån för Lienhard. Senare samma år, den 31 juli, skrev Curman ett intyg i vilket det nu hette att Lienhard "var att anse som officiell delegat för den kungliga svenska kommissionen".

Vem var då Lienhard och vad hade han för kontakter högt upp i den tyska hierarkin?

Ludwig Lienhard

Ludwig Lienhard var född i Flensburg 1910. Han studerade "nordistik" vid universitetet i Berlin. År 1938 gick han in i partiet och blev samma år filosofie doktor. Vid krigsutbrottet kallades han in till *Auswärtiges Amt*, till en avdelning för utlandspropaganda som stod under ledning av en Franz Six. Denne var generalmajor i SS och en av de närmaste männen under Himmler. Lienhard fick en plats för att arbeta med radiopropaganda för Skandinavien och Holland. Inkallad till fronttjänst ledde han en stormbåtsavdelning som intog Ormsö och gjorde sig till kommandant på ön.

När Himmler besökte Estland i oktober 1942 lyckades Lienhardt få presentera ett förslag om att ge estlandssvenskarna en särställning som "germanska stamfränder". Himmler blev intresserad och utlovade

sitt fulla stöd. Estlandssvenskarna skulle få en viss autonomi med ett eget folkting. Lienhard skapade under den nya föreningen Odalvärnet en skyddskår för att försvara det estlandssvenska kustområdet. Den vann dock ingen större anslutning. I september 1943 hamnade frågan om estlandssvenskarna under den avdelning inom SS, *Germanische Leitstelle*, som hade ansvaret för icke-tyska, germanska "stamfränder" inom tredje riket, vilket innebar att den nu sköttes helt och hållet inom SS.

Lienhards förbindelser i Sverige, troligen främst då hans "katastrofplan", ledde till misstankar om hans pålitlighet och han sändes sommaren 1943 till en kommendering på ostfronten. I Berlin uppmärksammades han dock av en av Himmlers närmaste män, chefen för SD i de erövrade områdena, Walter Schellenberg. Han såg till att Lienhard befriades från fronttjänsten och anställdes på den avdelning inom *Reichssicherheitshauptamt* som ansvarade för säkerhetsfrågor i de erövrade länderna. Han blev *Leiter der Estlandsschwedischen Verbindungsstelle beim Generalkommissariat Estland*.

I Tyskland och Estland fanns det många motståndare till aktionen för estlandssvenskarna, i främsta ledet rikskommissarien Heinrich Lohse i Riga, som under Rosenberg hade ansvaret för *Ostland* och som var Litzmanns närmaste chef. Lohse hade ingen som helst förståelse för det förvekligade svenska folket, som i skydd av sin neutralitet valde att stå utanför striden mot bolsjevismen. På central nivå kom motståndet från Alfred Rosenberg i *Ostministerium* och von Ribbentrop i *Auswärtiges Amt*. Makten kom dock, i takt med motgångarna i kriget, alltmer att glida över till SS.

I slutet av januari lämnades i Berlin en not med den svenska regeringens önskan att föra hem de återstående 5 000 estlandssvenskarna till Sverige. Man hade förväntat sig ett positivt svar, men det besked som *Auswärtiges Amt* lämnade i mars var kallt avvisande.

Lienhard, som hade starkt stöd i SS-ledningen och hade graden *Hauptsturmführer*, blev den 14 april nominellt inlemmad i *Waffen-SS* och fick därigenom rätt att bära dess gröna uniform. I stort sett all makt låg vid denna tid i händerna på "de gröna". Han hade därmed skaffat sig en stark maktposition och kunde utifrån denna fortsätta förhandlingarna med Curman. I april 1944 kom det till en uppgörelse, där den svenska staten förklarade sig beredd att stå för alla kostnader. Lienhard lyckades i Estland hyra ett fartyg, motorskonaren Juhan, av den tyska arbetstjänsten, *Organisation Todt*. Han fick löfte om att få alla utlägg betalda och dessutom 15 000 kr per resa. I maj 1944 fick Lienhard av Gottlob Berger, som direkt under Himmler var en av cheferna för *SS Hauptamt*, ett skriftligt besked att estlandssvenskarna kunde överföras till Sverige.

Så kunde operationen sättas igång. Många ville resa till Sverige, men vilka av dem skulle få resa? Vilka kriterier måste en person uppfylla för att få räknas sig som estlandssvensk? Under årens lopp hade många ingått blandäktenskap med ester och frågan var inte helt lätt att besvara.

Hjalmar Pöhl

De som önskade resa till Sverige hade att anmäla sig till Lienhards *Verbindungsstelle*. Kontakten med estlandssvenskarna sköttes genom "Estlandssvenska kommittén för överflyttning" under ledning av bröderna Hjalmar och Ivar Pöhl. Lienhard tillsatte ytterligare en person, Herman Markus, som var skatteinspektör och därmed väl insatt i alla frågor som rörde registrering och folkbokföring. Kommittén hade sitt huvudkontor i Tallinn, men hade också lokala ombud i svenskbygderna. De lokala kontoren hjälpte folk att fylla i de blanketter som de skulle sända in för utresetillstånd. De som fick utresetillstånd fick sedan uppgift om tid och plats för avresan. Kulturföreningen "Svenska Odlingens Vänner", som hade förbjudits under sovjetockupationen men återuppväckts i juli 1943, lät trycka medlemskort som först tilldelades personer som kunde styrka sin svenska härstamning. Det förekom dock att de såldes mot god betalning. Vid de sista resorna, då man under stor tidspress skulle kontrollera ett stort antal människor, kom medlemskortet att gälla som ett sorts utresevisum.

När estlandssvenskarnas kommitté i Tallinn fått sina listor klara, granskades de av en särskild kommission, i vilken ingick Ivar Pöhl och Herman Markus samt representanter för tyska och estniska SD. Enligt Ivar Pöhl vållade den estniska säkerhetstjänsten svårigheter, speciellt när det gällde utresetillstånd för estniska kulturpersonligheter, politiker och vetenskapsmän. Motståndet berodde på att man där misstänkte att Lienhard samarbetade med den estniska motståndsrörelse som sedan början av 1944 arbetade för ett Estland fritt från såväl rysk som tysk ockupation. Ett sådant samband fanns också, och det gick via Hjalmar Pöhl, som behövde komma i kontakt med dessa grupper för att fastställa listorna över ester.

När granskningen var klar i Tallinn, gällde det att få ut information till de utvalda. Folk for mellan hembyn och Birkas där de lokala listorna sattes ihop.

Med Juhan företogs under tiden 21 juni till 11 september 1944 sammanlagt nio resor. Enligt den officiella statistiken i kommitténs slutredogörelse forslades 3 335 estlandssvenskar hem till Sverige. Till dessa skall läggas 3 000 passagerare av estnisk härkomst. Lienhard förklarade detta med de förhållanden som rådde vid ilastningen då hundratals förtvivlade männi-

skor trängdes vid kajerna. Den sista resan företogs med ett annat, mindre fartyg, Triina, sedan besättningen på Juhan med tanke på riskerna vägrade att göra någon mer tur. Den 19 september 1944 avseglade Triina med, enligt Lienhards uppgift, 80 estlandssvenskar och omkring 450 ester. Lienhard skylldes på den estniska polisen, som krävde att en viss kvot ester skulle få följa med fartyget. Han följde själv med på resan.

Hur kom det sig att så många ester (i stort sett lika många som estlandssvenskarna) kunde följa med Juhan och Triina. Lienhard hävdade själv att han bl.a. av Kommittén för estlandssvenskarna samt av vissa svenska myndigheter mottagit listor med namn på sådana ester vilka man från svensk sida ansåg borde få komma till Sverige. Många hävdade att Lienhard gjorde sig en förmögenhet genom att ge plats åt den som betalade honom avsevärda belopp. Den svenska säkerhetspolisen genomförde flera långa förhör med honom och med personer som kunde ge upplysning om hans verksamhet. Det står fullständigt klart att anklagelserna var berättigade.

Liknande anklagelser riktades mot bröderna Pöhl. Under november och december 1944 gjorde den svenska kriminalpolisen synnerligen grundliga undersökningar i saken. Ingen av bröderna kunde bindas till mutbrott.

Epilog

Lienhard häktades av den svenska säkerhetspolisen och hölls ett tag i interneringsläger, men kunde senare bo i den villa han skaffat sig i Hölö. De allierade krävde att han skulle utlämnas. I ett möte i utlänningsnämnden den 26 mars 1946 försvarades Lienhard av Curman: Lienhard hade hjälpt Sverige i en svår situation och det skulle vara "osvenskt" att inte återgälda detta genom att låta honom stanna i landet. Frågan lyftes upp på regeringsnivå och ett nytt möte i utlänningsnämnden den 6 augusti 1946 ålades Lienhard att inom sex månader lämna landet. Han höll sig undan i det längsta, men då hotet om en utlämning till de allierade blev akut köpte han en större segelbåt, Falken, ett övningsfartyg som hade tillhört svenska marinen. Med Falken avseglade han med familj och några partivänner av olika nationaliteter den 4 februari 1946 till Sydamerika. Han stannade i Argentina i 20 år och återvände sedan till sin barndomsstad Flensburg, där han dog 1980. Han var mycket bitter över den otacksamhet som hade visats från svensk sida.

(Samtliga fotografier ur Kustbon nr 4 1984).

Uppsatsen kan beställas från Swedish Science Press, Box 118, SE-751 04 Uppsala. E-post: info@ssp.nu

En emigrantberättelse

Elfrieda Sproul f. Pelmas

(Fortsättning från föregående nummer)

Den första som jag sände efter var min syster Alida. När hon anlände hit skulle jag möta henne vid båten. Men jag kunde inte göra det eftersom min lilla dotter Elfrieda Alida endast var två dagar gammal då. Min syster sändes till Ellis Island, där hon stannade tills jag kunde ordna det på annat sätt. Fru Tinnesberg var vänlig nog att åka till Ellis Island och ta henne till mig. Nu hade åtminstone några framsteg gjorts, för nu var tre av oss tillsammans. Men fortfarande behövde resten av familjen hjälp.

Mor skrev att hennes vänner och släktingar hade erbjudit henne att bygga ett hem om vi här i USA kunde skaffa de nödvändiga pengarna för timmer och annat byggnadsmaterial. Således bad jag min man om dessa pengar. Jag visste att timmer var mycket billigt där borta, för det fanns gott om det, och arbetet skulle inte kosta någonting. Mor bad inte om någon stor summa, omkring tjugofem dollar skulle betyda en hel del för dem. Min man tjänade nu bra med pengar och jag visste att han inte skulle sakna dem, men till och med denna lilla summa vägrade han att ge mig. Som tidigare fortsatte jag att tjata om pengarna tills han gav med sig.

Med dessa pengar kunde min mors vänner nu bygga henne ett litet enrums hus med kök. Så nöjd och tacksam hon var att hon alltid kunde lita på min hjälp!

Efter första världskrigets utbrott kunde jag inte sända några pengar direkt till Ryssland så jag sände dem med Svenska Ångfartygslinjen till Sverige, och därifrån vidarebefordrades de till min mor. Tillståndet i Ryssland var hemskt. Folk svält. Det var illa nog före kriget, så ni kan föreställa er hur det var under kriget. Pengarna som jag sände via Sverige höll svälten borta för Mor. Min bror John var nu stor nog för att ta ett arbete med att vakta kor, och på så sätt kunde han tjäna sitt eget levebröd. Man gav honom mat och lite kläder. Under vintern kunde han få lite extra, en tunna potatis eller några säckar vete eller mjöl. Av de pengar som jag skickade sparade Mor tillräckligt för att kunna köpa en ko. Den försåg dem med mjölk och smör att äta tillsammans med potatisen och bröd bakat av det mjöl som John hade tjänat. Mor arbetade för att betala för kons betesmark. Hon fick arbeta några dagar, kanske en vecka, för att betala för hela sommarbetet till kon.

Efter kriget blev den del av Ryssland där min familj levde ett fritt land under namnet Estland och jag kunde nu åter sända pengar

direkt. Under tiden hade vi det bra här i USA, arbetade hårt och sparade pengar. Vad vi mest tänkte på var att vi någon dag skulle kunna ta över dem alla hit för att vara med oss.

En ny glädje kom in i mitt liv genom att min son Kenneth föddes. Nu hade jag två barn och det gav mig mycken glädje och gjorde livet värt att leva! Fortfarande oroade jag mig emellertid över mina familjemedlemmar som ännu var kvar i Estland.

Min bror Rudolph skrev att han kunde komma till USA och frågade om jag kunde sända honom pengar till överfarten. Liksom tidigare hade jag min man att brottas med och det var ett problem. Jag talade med honom om pengarna. Jag tyckte att eftersom jag hade arbetat lika hårt som han så var pengarna lika mycket mina som hans. Dessutom påpekade jag för honom att han inte hade förlorat något på de andra, för pengarna hade betalats tillbaka med ränta och även med många tjänster. Jag kunde verkligen inte förstå hur han kunde agera som han gjorde, men till slut samtyckte han och jag sände efter Rudolph.

När Rudolph anlände var vi alla lyckliga över att vara tillsammans igen. Han fann snart ett arbete och tjänade pengar. Han bodde hos mig under denna tid och han fick nu möjligheter som han aldrig hade haft

I New York 1923. Övre raden fr.v. Albert Lindenberg, Rudolph Pelmas, Julius Krueger, Edward Pelmas. Nedre raden fr.v. Alida g. Lindenberg med sonen Albert i knäet och dottern Alice bredvid, Elfrieda g. Krueger med sonen Kenneth i knäet och dottern "Toots" bredvid, Frances (Edwards fru) med dottern Frances.

tidigare. Han kunde förena sig med oss andra och sända pengar till Mor, som fortfarande var i Estland med två barn. Hon behövde vårt stöd.

Rudolph skulle besöka Mor 1925 och jag tyckte att det skulle vara trevligt om jag kunde följa med honom. Kenneth var så liten att jag inte ville lämna honom och slutligen gick min man med på att jag kunde ta honom med.

Jag hade arbetat så hårt i hela mitt liv, nu skulle jag kunna få lite fritid. Min syster Alida hörde talas om min resa. Hon ville följa med men hade inte tillräckligt med pengar för en så lång resa. Hon hade också sin lille son Albert, som inte kunde lämnas kvar hemma. Jag visste inte hur jag skulle göra. Jag visste inte om jag skulle eller inte skulle ta dem med mig. Eftersom min familj betydde så mycket för mig beslutade jag att ta henne med.

Slutligen kom tiden för avresan. Rudy, Alida och jag kände att detta var en stor dag för oss. Vi var på väg för att träffa Mor. Det är omöjligt för mig att hitta ord för att beskriva min känsla. Den var en kombination av ängslan, längtan och kärlek inför detta att få träffa Mor och få se den gamla gård där jag var född.

I Tallinn hyrde vi en bil med chaufför, och vilken bil! Det var en gammal Dodge som sett bättre dagar. Vi var nu på väg till Bergsby. Innan vi lämnade Tallinn köpte vi knivar, gafflar, sänglinne, vitt bröd och försåg oss med förnödenheter att ta med till Mor.

Bergsby ligger flera mil från Tallinn och resan tog oss en hel dag. När vi nådde Mors hus stod hon ute

Pelmassläkten vid besöket i Bergsby sommaren 1925.

Mittenraden fr.v. Bergsby Stor Pet Mats Wikman, Lena Pelmas, Alida f. Pelmas, Höbring Johans Mathias Pelmas, Elfrieda f. Pelmas, Höbring Johans Anders Pelmas (Johannes Pelmas halvbror), Bergsby Stor Pet Anders Wikman med dottern Ellen i knäet, Anders hustru Lena f. Pelmas (Johannes Pelmas halvsysster).

Nedre raden fr.v. Maria f. Pelmas (Johannes Pelmas syster som bodde i Tallinn), Kersti f. Kehmberg (änka efter Johannes Pelmas far Mats i hans andra gifte), Höbring Johans Alexander Pelmas, John Pelmas, Höbring Johans Herman Pelmas, Rosine Pelmas.

och väntade på oss. När vi tog henne i våra armar var hon så fylld med känslor att hon inte kunde tala. Vi var alla så överväldigade att vi grät. Inte ett ord sades på en lång stund innan vi återfick fattningen. Sedan satte vi oss ner och pratade.

Nu var vi alla tillsammans ännu en gång, men när vi talade var det om dem som inte längre var tillsammans med oss. Mor hade fått träffa sina barn ännu en gång! Vi hade varit så långt borta sedan Mor hade återvänt hem. Hon hade ofta undrat om hon någonsin skulle få träffa oss igen. Hon hade rest tvärsöver jorden och sett så mycket ledsamt, hon hade sett sin familj dö, den ena efter den andra, i främmande land. Nu till sist hade hon sett resten av oss komma hem. Alla med en mors känslor kan förstå de tankar som gick genom hennes huvud.

Naturligtvis var Mor mycket ledsen när tidpunkten kom då vi skulle åka tillbaka och hon satt och grät för att vi lämnade henne kvar. Vi lovade henne att vi snart skulle sända efter henne och de två barnen, Rosine och John. De skulle vara hos oss inom kort.

John var nu gammal nog att börja leva sitt eget liv om han bara kunde få ett arbete. Förhållandena i Estland var mycket dåliga och det var ont om arbete. John hade hört att det behövdes hjälp på bondgårdar i British Columbia i Kanada och beslöt att han ville lämna landet och börja ett nytt liv där.

När John lämnade Estland för att resa till Kanada lämnade han Rosine och Mor kvar. Nu när de var ensamma måste något göras för dem. Vi tog alla på oss ansvaret och efter att ha konfererat beslutade vi att sända efter Mor. Vi delade kostnaderna för Mors resa, men Rosine var fortfarande för ung för att göra resan. Men vi planerade emellertid att sända efter henne så fort som hon hade uppnått rätt ålder.

Det var en stor dag när Mor anlände till USA. Vi var alla på piren för att möta henne. Så snart fartyget kom inom sikte utropade Rudolph: "Mamma, här är vi!" Vi var mycket ivriga att Mor skulle få se våra hem och på vilket sätt vi levde. Hon var förvånad över att se hur vi levde. Jag kommer ihåg att hon sa: "Här är så trevligt som jag förväntar mig att det skall vara i himlen, och nu har ni det så på jorden!" Vi ordnade så att hon kunde bo hos mig eftersom jag hade ett stort hus och gott om plats.

Nu när Mor var här hos oss, rotad och lycklig, konfererade vi ännu en gång om att sända efter Rosine, som fortfarande var kvar i Estland. Vi beslöt att alla skulle bidra till hennes resa och gjorde upp planer på att sända efter henne. När hon anlände beslöts det ännu en gång att mitt hem skulle vara öppet för henne. Som tidigare fungerade inte detta arrangemang. Min lycka irriterade min man.

Min man blev dessutom mycket sjuk, han hade fått en njursjukdom. Den 9 mars 1936 dog han.

Livet tedde sig nu mycket mörkt för mig. Jag kände att jag inte kunde bo kvar i huset för det hade så många mörka minnen. Jag flyttade med mina barn och började på nytt.

Min dotter hade gift sig men fortsatte att bo hemma med sin man. En dag tog min svärson Bill en skolkamrat med hem. Denne man, Georg Sproul, hade återvänt till skolan för en repetitionskurs i algebra och blivit vän med Bill. Vi drack kaffe tillsammans, Bill, George och jag. Först betydde han inget mer för mig än att han var Bills vän, men allteftersom tiden gick blev jag förtjust i honom. Jag tyckte om hans sätt och han var alltid en riktig gentleman.

Vi gifte oss i Fishermans metodistkyrka. Min dotter Toots var min tärna och Georges bror hans best man. Vi gjorde en smekmånadsresa till Niagarafallen, det traditionella smekmånadsparadiset. Min lycka kände inga gränser! George var så snäll och hänsynsfull. I hela mitt liv hade jag letat efter lyckan och till sist hade den funnit mig.

Eftersom George var chefsingenjör på arméns transportfartyg var han borta från hemmet ganska mycket. Därför hade han inget emot att även jag reste. Med denna vetskap beslutade jag att göra en resa för att träffa mina kära vänner i Brasilien. I januari 1947 reste George mellan Buenos Aires och Bremerhaven i Tyskland, vilket gjorde att jag kände mig ganska ensam. Det var då jag beslöt mig för att flyga till Sydamerika.

När jag anlände till Rio var mina vänner Dr Justina Lisboa och hans dotter Agnes och många andra vänner där och mötte mig och de tog mig till sitt hem. De hade bil och chaufför redo för resan från Rio till Niteroi. När vi nådde deras hem hade ett stort välkomstparty planerats till min ära.

Jag var mest angelägen om att åka till Itajuba i Minas Gerais, för att träffa Dr och fru Xavier Lisboa. Den resan skulle ta en hel dag. Det var en mycket farlig resa, särskilt i regnperioden när jorden var så våt att alla tåg måste ta sig fram med försiktighet.

Agnes och jag lämnade Rio tidigt på morgonen för att åka till Itajuba. När vi kom till Dr och fru Lisboa, som hade varit mina fosterföräldrar, hölls ännu en stor återförening. När jag gick omkring på platsen bar scenerna mig tillbaka till minnena från min barndom. Där var trädgården där jag brukade sitta, kyrkan till vilken jag brukade gå.

Efter några dagars vila var jag redo för, och längtade efter, att besöka platsen där mina föräldrar hade bott. Mina vänner hyrde en häst och en liten tvåhjulig vagn. Det var det enda sättet att förflytta sig genom bergen. Man kunde inte använda bil eftersom vägarna bestod av röd lera och gytta. När vi nådde platsen som kallades Lott 22 och som mina föräldrar hade kallat sitt hem, stod jag där häpen med en klump i

halsen. Var synen verkligen sann eller var det en dålig dröm? Nej, det var ingen dröm, det var verklighet! Ni kan föreställa er mina innersta känslor, jag var ödmjuk men stolt och tacksam att jag hade fått möjligheten att komma till USA.

Platsen var mycket förändrad. All vildmark, som hade funnits när mina föräldrar bodde där hade blivit bortrensad och stället var nu en boskapsfarm, eller facenda. Det ägdes av en rik brasilian. Den som skötte stället bodde i det lilla hus i vilket mina föräldrar hade bott och på vilket det sedan dess inte hade gjorts många förbättringar. Mannen var mycket lycklig och kunde inte tro att jag hade bott där en gång. Han fick oss att känna oss mycket välkomna och vi drack en kopp kaffe med honom, efter vilket han tackade oss för besöket.

På hemvägen var jag fylld av tankar på allt som hade hänt mig. Jag undrade hur det skulle ha varit om min far inte hade emigrerat till Brasilien. Jag, eller skulle jag säga vi, skulle aldrig ha haft det så bra som vi har idag. Det tycktes ha varit ett stort misstag när jag tänker på hur min far hade förlorat halva sin familj och sitt eget liv. Om jag inte hade kommit till USA skulle jag aldrig ha kunnat förutsäga vad jag skulle ha varit idag. Det känns mycket ledsamt att tänka på att de måste dö för att vi skulle kunna leva i lyx. Men det var vårt öde.

Yngsta dottern i familjen, Rosine, lever fortfarande. Hon är 90 år och bor i New Jersey i USA.

Detta är sista delen av en förkortad version av Elfriedas berättelse. Om du vill läsa hela berättelsen så kan du köpa den nya boken "Minnen i ljus och mörker 2". Den kan beställas på vår hemsida på Internet eller köpas i lokalen på Roslagsgatan.

100-åring i USA

Inger Nemeth

Maria Ringberg

Maria Ringberg f. Borrmann föddes den 30 augusti 1902 på Mogården i Spithamn. Hon utvandrade på 1920-talet till USA och gifte sig där med Kristian Ringberg från Spithamn Henders, som hade utvandrat tidigare. De fick sonen Roy 1928 och återvände i början på 1930-talet till Spithamn för att bygga ett hus i utkanten av byn. Efter några år i Spithamn reste de tillbaka till USA. Idag bor Maria på ett ålderdomshem i Mendham, New Jersey.

Sonen Roy dog 1979 men barnbarnet Erik med familj finns i hennes närhet.

Information från Estlandssvenskarnas kulturförening SOV

Kära vänner i Rickul/Nuckö Hembygdsförening!

När jag skriver detta går en underbar sommar mot sitt slut. Många av oss har upplevt sol och värme både i Sverige och Estland – och kanske också på andra håll. När Du läser bladet har Du väl redan semestern bakom Dig, skolan har börjat och det börjar bli höst. Men Du har förhoppningsvis liksom jag många fina sommarminnen att se tillbaka på och glädjas åt.

Jag har som ordförande i SOV deltagit i tre officiella sammanhang i sommar, som jag i korthet vill förmedla till Dig.

1. SESK avvecklar sin verksamhet

Samfundet för Estlandssvensk Kultur (SESK) hade årsmöte på Ormsö i somras och beslutade att lägga ner föreningen. De tre mål som man satte upp när föreningen bildades har förverkligats. Ett gymnasium med undervisning i svenska – Nuckö Gymnasium – har etablerats, en estlandssvensk folkhögskola – först Paskleps folkhögskola och nu den Svenska Folkhögskolan i Estland – har byggts upp och ett estlandssvenskt museum – Aibolands Museum – har skapats i Hapsal och bedriver en framgångsrik verksamhet. SESK har fört en tynande tillvaro de senaste åren och årsmötet såg inget behov av att fortsätta verksamheten. I stället inbjöds SOV att etablera en avdelning i Estland. Jag redogjorde för SOV:s planer på att skapa en paraplyorganisation där hembygdsföreningarna kan ingå. I denna organisation kan också en avdelning i Estland ingå. SOV kommer nu att erbjuda SESK:s medlemmar att bli medlemmar i SOV, och vi kommer vid vårt årsmöte i vår att ta beslut om den fortsatta utvecklingen.

2. Ny huvudman för den Svenska Folkhögskolan i Estland

SESK har hittills varit huvudman för den Svenska Folkhögskolan i Estland. Nu har Svenska Folkskolans Vänner i Finland (SFV) i praktiken övertagit huvudmannskapet och garanterat ekonomin för den fortsatta utvecklingen och tillsatt en ny rektor, Sten Westerholm. Vid ett styrelsesammanträde i somras beslutades att SFV skall ansöka om att få överta licensen för folkhögskolan från och med årsskiftet 2003 och driva folkhögskoleverksamheten vidare både i Hapsal och i Tallinn. En ny styrelse tillsattes också bestående av två företrädare för SFV, en representant från S:t Mikael's Svenska församling, en representant för SOV och folkhögskolans rektor. Nya stadgar ska utarbetas och bifogas ansökan till Undervisningsministeriet. Verksamheten ska fortsätta med inriktning på svenska språket, estlandssvensk kultur och historia, miljöfrågor och datakunskap.

3. Viks kontrakts körsångarfest

I samband med S:t Olofsdagen i år ordnade Viks kontrakt av den Evangelisk-Lutherska Kyrkan i Estland en körsångardag på Ormsö i närvaro av president Arnold Rüütel med fru och flera medarbetare från presidentkansliet. Körer från hela kontraktet deltog liksom från S:t Mikael's Församling. Kontraktsprosten Tiit Salumäe, presidenten, ärkebiskopen Jaan Kiivit och jag höll tal vid festligheterna. I mitt tal påminde jag om den stora estlandssvenska sångfesten i Hapsal 1933, där körer från olika svenskbygder medverkande under ledning av Cyrillus Kreek, folkdanslag från Birkas folkhögskola, det svenska gymnasiet och Rågöarna uppträdde, Nikolaus Blees högtidstalade och dåvarande SOV:s ordförande Mathias Westerblom höll tacktal. Jag överlämnade efter mitt tal ett exemplar av den estniska versionen av Sven Danells bok *Guldstrand till presidenten* och citerade slutorden i boken: "Det var på det fattiga Estlands fattigaste strand. Ändå hade västersolen inte ljugit, när den ibland trollat fram en guldstrimma i strandbrynet. Det fanns guld där i byarna om än inte av det slag som glimmar för ögat. Där fanns den skimrande rikedom av ett fredligt samspel mellan olika nationers kynnen. Där fanns hängivenhet för idéer. Där levdes av många ett liv, värt att kallas liv ...".

Jag tycker vi estlandssvenskar kan vara stolta över traditionen och historien och att vi lyckats bevara så mycket av den estlandssvenska kulturen. Det finns trots allt mer som förenar oss oavsett om vi är Ormsöbor, Rickul/Nucköbor eller kommer från andra estlandssvenska bygder. Jag fick vid sommarens begivenheter ytterligare en påminnelse om detta.

Sven Salin, ordförande i SOV

Kalendarium 2002

6 oktober	Seminarium med Svante Lagman om dialekter Roslagsgatan kl. 11.00
26 oktober	Kyrkodagen Immanuelskyrkan kl. 13.00
3 november	Seminarium med Jonathan Lindström (repris) Roslagsgatan kl. 11.00

Mer detaljerad information finns i Kustbons juni-nummer. Om Du inte har numret finns det att köpa på expeditionen.

SOV:s expedition på Roslagsgatan 57 i Stockholm är öppen helgfri måndag – torsdag kl. 9.00 – 14.00, telefon 08-612 75 99. Om Du planerar ett besök, så ring först! Det kan hända att Ulla-Stina är frånvarande av någon anledning och inte har hittat någon ersättare.

Tandläkare och optiker i Tallinn

Ivar Boman

Klart behov av tips om vart man kan vända sig när det gäller tandvård och optiker tycks föreligga efter min artikel i Medlemsblad nr 2. Två företag i Tallinn kan rekommenderas efter att svenskar har testat dessa och förklarat sig nöjda med både service, kvalitet och låga priser.

TANDVÅRD

Maxilla Hambakliinik, Hobujaama 4 (i höghuset ca 30 m från Tallinns Centrala Telefonkommunikations/Posthus, ca 100 m från Viru hotell).

E-post: tallinn@maxilla.ee

Tfn (372) 667 41 74, fax (372) 667 41 75.

Öppettider: 08.00-20.00, lördagar 09.00-13.00.

Beställning bör ske minst 3 dagar i förväg, akuta fall åtgärdas direkt.

Kostnad för normal tandlagning: ca 500 EEK. (Man kan köpa ett rabattkort för 200 EEK och då får man 10 % rabatt för vård och 5 % för övriga behandlingar). Svenska talas i receptionen.

GLASÖGON

Tallinna Optika, Tartu mnt. 6 (ca 100 m från Kaubamaja).

E-post: t.optika@online.ee

Tfn (372) 661 21 06, 661 21 02.

Öppettider: 6 dagar/vecka.

Datoriserade ögonundersökningar samt leverans av glasögon i butiken ca 3 dagar efter undersökning eller hemsändning per post.

Notiser från Estland och Nuckö kommun

Ormsö Hembygdsförening informerar om att arvet efter en markägare i Estland, som har avlidit efter den 1 juli 2002, skall tas upp i den svenska bouppteckningen. Vidare upphör den 1 januari 2003 rätten att återfå mark för dem som fått "Teade" eller "Otsus" före den 1 januari 1995 (enligt besked från kommunkontoret i Nuckö finns det inte något sådant vilande ärende i kommunen).

I Estland pågår förberedelserna för lokalvalet den 20 oktober. Till kommunstyrelsen i Nuckö skall väljas nio medlemmar. Nytt för detta val är att kandidaterna måste representera riksomfattande partier. Nuvarande kommundirektören Ülo Kalm kommer att kandidera för Keskerakond ("Centerpartiet").

I ett diplomarbete av Marit Öisma vid Tallinns Tekniska Högskola om väderkvarnar i Nuckö beskrivs hur en sådan skulle kunna byggas idag. Om finansieringsfrågan kan lösas, planerar kommunen att låta högskoleeleverna bygga en kvarn. Den skall i så fall placeras i Sutleps by.

Pensionärsresan

Manfred Hamberg

Tisdagen den 27 augusti anlände 30 pensionärer under ledning av Ülo Kalm till ett soligt och varmt Stockholm. En buss med guide mötte upp vid terminalen och sightseeingen kunde börja. Först några ord om guiden Linnea Soomaa. Hon har sina rötter i Enby och är dotter till Laine Peedu. Linnea kunde sin läxa som ett rinnande vatten. Hennes guidning och berättelser om olika byggnader och händelser, både i ett historiskt perspektiv och i nutid, var mycket uppskattade, för de flesta hade aldrig förr besökt Stockholm.

Resan började med en rundtur i Diplomatstaden. Därefter gjordes en tur på Djurgården, där bussen körde förbi olika byggnader och minnesmärken till guidens oförtröttliga berättande. Efter Djurgårdsrundan fortsatte färden genom staden till Stadshuset där bussen gjorde ett stopp. Gruppen samlades på gården där guiden gav en beskrivning av Stadshusets historia och dess verksamhet. Efter besöket i Stadshuset fortsatte färden till Slottsbacken där gruppen fick vara med om vaktombytet på slottet. Jag skulle nog tro att den upplevelsen, trots allt annat positivt, var den som fastnade bäst på deras näthinnor. Bland gruppens deltagare talade man mycket om just detta.

Därefter fortsatte färden mot Kornhamnstorg där bussen gjorde ett kort uppehåll så att gruppen kunde bekanta sig med stadens smalaste gata, Mårten Trotzigs Gränd. Guiden gav som vanligt en historisk bakgrund till varför de två största gatorna heter Västerlånggatan och Österlånggatan. Efter denna lilla utflykt fortsatte färden mot Södermalm och Fjällgatan, där man kunde blicka ut över Stockholm och dess omnejd. Man förstår att de beundrade panoramat, för de flesta hade bara sett sin hemtrakt och Hapsal och inte en så vidunderlig utsikt som den över storstaden Stockholm. Därefter fortsatte färden längs Söders gator och Västerbron mot slutmålet Roslagsgatan 57, där Birgit Brunberg och hennes systrar Maja och Linnea i Festkommittén bjöd resenärerna på förplägnad i form av soppa och smörgås samt kaffe med kaka. Sedan var det dags att ta bussen tillbaka till Frihamnen efter en oförglömlig dag i Stockholm.

Byombud!

Styrelsen kallar till kombinerat styrelsemöte och möte med byombuden.

Tid: Onsdagen den 16 oktober kl. 18.00.

Plats: Roslagsgatan 57.

Soppa serveras!

Om Du inte har möjlighet att delta, meddela då detta till Brita Wiberg.